

MARTINA BLEČIĆ

ZAŠTITNA ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA CRKVE SV. FILIPA I JAKOVA U SVETOM JURJU

Martina Blečić
Ministarstvo kulture
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Konzervatorski odjel u Rijeci
Užarska 26
HR 51000 Rijeka

UDK: 904:726.54](497.5 Sv. Juraj)"652/653"
Stručni članak
Ur.: 2006-12-06

U radu je obrađena povijesna analiza grobljanske crkve sv. Filipa i Jakova dopunjena novim spoznajama koja su pružila arheološka i konzervatorska istraživanja.* Njima je ujedno istražen i definiran antički arhitektonski kompleks na kome je crkva, vjerojatno u 13. st., izgrađena. Antička građevina solidno je građena i na mjestima izvanredno dobro očuvana s primjerom reprezentativnog podnog mozaika. Sigurno dvije gradbene faze te građevine ukazuju kako se u njoj živjelo u vrijeme od kraja 1. do 4. st. Riječ je o prvom sigurno dokumentiranom antičkom graditeljstvu Lopsike, a koji će, pored drugih nalaza arheološke građe te poznavanja izvorne antičke literature, pridonijeti potpunijem interpretiranju antičke povijesti naselja Sveti Juraj.

Glavne riječi: Sv. Juraj, Lopsica, crkva sv. Filipa i Jakova, arheološka i konzervatorska istraživanja

Topografski smještaj i geoprometni položaj današnjeg naselja Sveti Juraj u Velebitskom podgorju oduvijek je bio atraktivan u čovjekovoj prošlosti, o čemu svjedoči poznata arheološka i kulturna baština. Naselje Sveti Juraj naziv dobiva po istoimenom zaštitniku mjesta i titularu prve župne crkve, a u izvornoj

* Rezultati zaštitnih arheoloških istraživanja na prostoru crkve sv. Filipa i Jakova u Sv. Jurju dijelom su predstavljeni na znanstvenom skupu Hrvatskog arheološkog društva "Arheološka istraživanja na otocima Rabu i Pagu i sjevernom Jadranu" održanom na Rabu godine 2004.

dokumentaciji spominje se tek od 17. st.¹ Najčešće se nalazi opisan kao luka, porat, ili kao kloštar, samostan i crkva. Posebno je zanimljivo navođenje samostana i ruševne crkve sv. Filipa i Jakova jer se uz njih povezuju tumačenja oko postojanja različitih crkvenih redova i crkvenih posjeda, kao i odnosa župljana općine Sveti Juraj s drugim općinama u regiji.²

Staro groblje i crkva sv. Filipa i Jakova nalaze se gotovo uz samu morsku obalu nasuprot otočića Lisca, u južnom dijelu naselja (Sl. 1). Crkva nije istraživana, ali je često spominjana u dostupnoj literaturi najčešće u povijesnom, a manje u arhitektonskom kontekstu: od Andrije Račkog, koji građevinu povezuje s prisutnošću crkvenog reda cistercita do studija Ivana Ostojića, Melite Viličić, te Zorislava Horvata, koji se najpotpunije pozabavio povijesnom analizom arhitekture te sakralne građevine.³

Crkva je jednobrodna s pravokutnom apsidom, nesimetričnom bočnom kapelom i sakristijom između njih (Sl. 2). S istočne strane svetišta, prema sjeveru, proteže se vanjski zid neke prvobitne zgrade koja danas čini sastavni dio ogradnog zida groblja. Brod crkve, s glavnim pročeljem okrenutim prema jugozapadu, pravokutnog je tlocrta, dužine 11 m i širine 5,50 m. Trijumfalni luk i portal na glavnom pročelju nisu sačuvani, ali je postojana niša sa segmentnim nadvojem.⁴ Perimetralni zidovi postoje gotovo u prvobitnoj visini od 4 do 4,30 m, uslojeni od priklesanih komada kamena i antičkih spolija s vanjske strane, odnosno s ostacima pojasnica i zidne žbuke s unutrašnje strane. Na tom su zidu pročelja izvedeni četvrtasti otvori na kojima su bile pričvršćene grede za drveno pjevalište,⁵ kao i manja niša, do ulaznih vrata s desne strane, gdje se trebala nalaziti škropionica.

Sačuvane zidne plohe broda očituju i drugu fazu gradnje ili pregradnje te građevine. To je razvidno kod sjevernog zida, čija je unutrašnja ploha na dijelovima pregrađivana kamenom lomljencem i raznim građevnim materijalom, najčešće opekom (Sl. 3). Na istoj su plohi zazidani otvori, tj. vrata prema crkvenom dvorištu, i manji pravokutni prozor koji također govore u prilog naknadnih intervencija u prostoru. Zidovi broda bili su žbukani vapnenim slojem bijele boje, a prema ostacima višebojnog premaza vjerojatno su imali i zidne slikarije adekvatnog sadržaja koje su se sačuvale samo u tragovima jednog primjera.

¹ A. GLAVIČIĆ, 1992, 100-102; B. LJUBOVIĆ, 2000, 20; Z. HORVAT, 2001, 26..

² Z. HORVAT, 2001, 26-27.

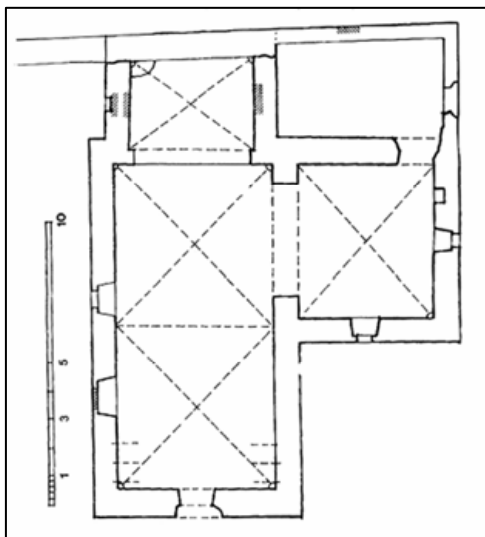
³ A. RAČKI, 1957; I. OSTOJIĆ, 1994; 1965; M. VILIČIĆ, 1971; Z. HORVAT, 2001; A. GLAVIČIĆ, 2003, 33-34.

⁴ Z. HORVAT, 2001, 23.

⁵ Z. HORVAT, 2001, 25.



Sl. 1. Sv. Juraj i crkva sv. Filipa i Jakova s grobljem u funkciji iz 1930. godine (prema A. GLAVIČIĆ, 1992.)



Sl. 2. Tloris crkve sv. Filipa i Jakova (prema Z. HORVAT, 2001.)



Sl. 3. Pogled na zapadno pročelje crkve i okolni prostor napuštenog groblja

U istočnom produžetku broda smještena je apsida četvrtastog tlocrta (Sl. 4), 3 x 4 m, kojoj je istočni završni zid porušen do visine od 2,50 m, pa nije moguće ustanoviti je li se tu nalazio kakav prozorski otvor ili rozeta.⁶ Faza pregradnje očita je i u tom dijelu crkve jer je manji pravokutni prozor u sjevernom dijelu apsida također zazidan, iako sadrži okvir bez profilacije. Jednako tako zazidan je i otvor ili sedilija prema sakristiji u južnom zidu apsida. Na južni zid broda spojena je bočna kapela, četvrtastog ali nepravilnog tlocrta, 5 x 4,5 m, s dva sačuvana prozorska otvora u južnoj i zapadnoj zidnoj plohi. U čeonom zidu nalaze se dvije pravokutne niše bez okvira, koje su služile za ampule. Kapela je vratima, kojima se nije sačuvao okvir, spojena sa sakristijom trapezoidnog tlocrta 5,5 x 3,5 x 3 m, koja se svojim sjevernim zidom prislanja na apsidu. Zidovi sakristije su porušeni, no u višim su razinama prepoznatljivi četvrtasti otvori za drvene grede koje su nosile njezin krov. Cijela je crkva bila svodena križnim svodovima s pojasnicama, što dokazuje djelomično sačuvan ulomak pete križnog svoda. Drugom pregradnjom crkve, iznad apsida, izveden je polukružni bačvasti svod koji je i danas sasvim dobro očuvan.⁷

⁶ Z. HORVAT, 2001, 25.

⁷ Z. HORVAT, 2001, 23-25.

U kutovima crkve sačuvale su se konzole s vegetabilnim i kukastim ukrasima. One su kasnijim pregradnjama većinom porušene ili otklesane, a dva kapitela u sredini broda, na kojima su se trebale spajati pojasnice, nisu se sačuvala. Abakusi su profilirani i jednostavni te su na ponekima očuvani početci pojasnica.⁸

Vanjski produženi zid (Sl. 2) koji se od apside, u dužini od 12 m, proteže prema sjeveru načinom gradnje, uslojenih komada kamena i građevnog materijala, pokazuje više faza izgradnje. Taj je zid naknadno dodan i prislonjen uz crkvu, što argumentira i zazidani prozorski otvor u apsidi.⁹ Stoga je crkva najprije podignuta kao samostalna građevina, a onda joj je pridodana pomoćna zgrada gospodarske ili neke druge namjene, ili možda samostanski kompleks većih dimenzija. Prilikom zaštitnih radova fiksirani su i konzervirani perimetralni zidovi te preostali dijelovi krovne konstrukcije, odnosno polukružnog ostatka bačvastog svoda iznad svetišta i dio iznad ulaza u kapelu. Sanirana je cijela prostorija sakristije i njezini vanjski zidovi koji su obnovljeni i podignuti kako bi se na njih, prema izvornom položaju greda, postavilo drveno krovište.



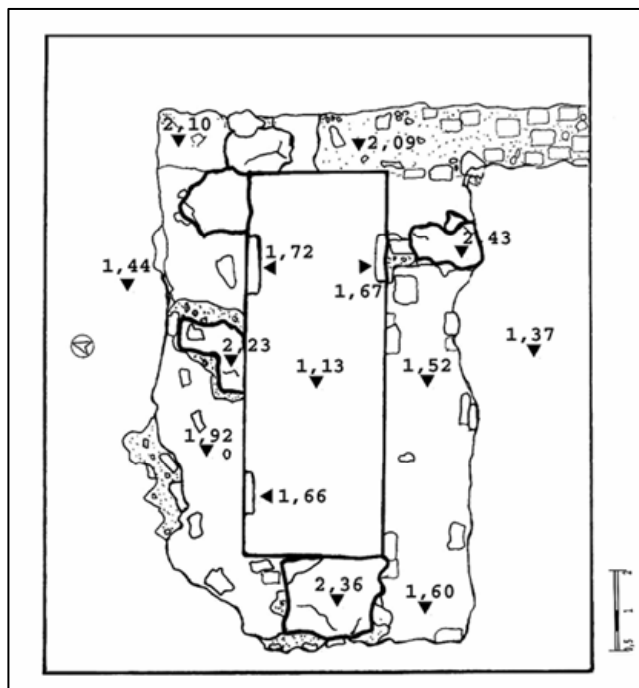
Sl. 4. Apsida s recentnim ukopima i sačuvanom krovnom pojasnicom

⁸ Z. HORVAT, 2001, 23.

⁹ Z. HORVAT, 2001, 26.



Sl. 5. Sačuvana podnica tipa *opus spicatum* s dijelovima okruglih opeka od hipokausta, izvorni prag crkve i prozorska erta u sekundarnoj funkciji druge razine praga



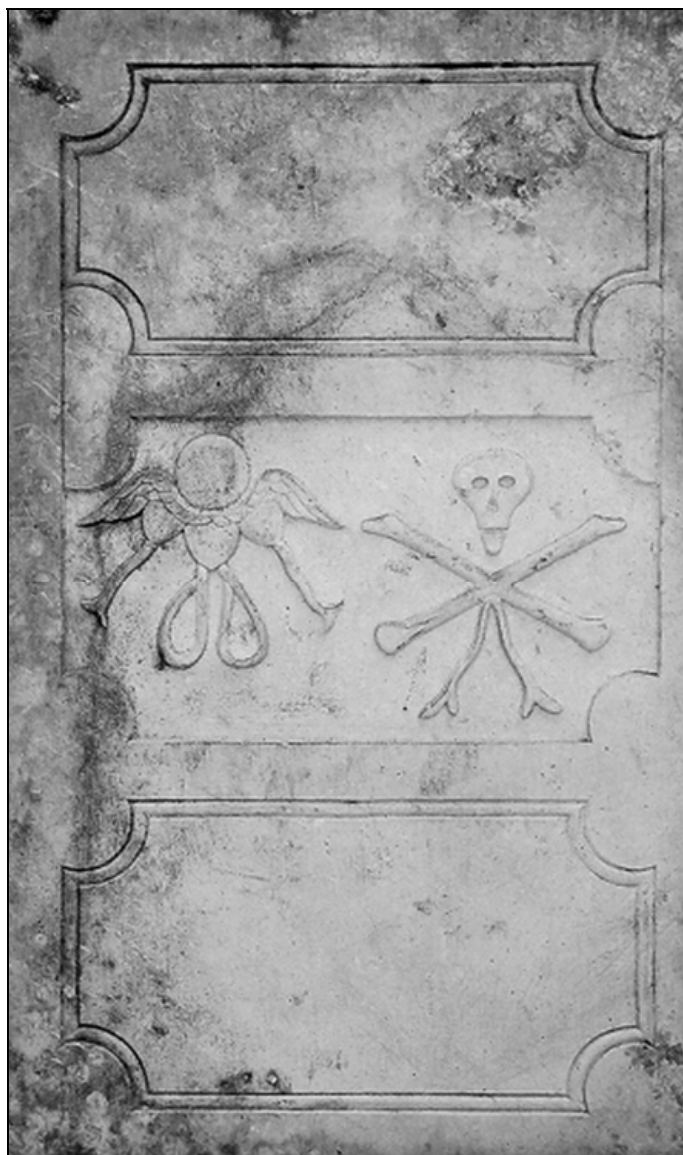
Sl. 6. Floris zidane grobnice ispred apside (crtež: M. Blečić)

Zaštitna konzervatorsko-arheološka istraživanja te konstruktivna i građevinska sanacija građevine ostvarena su, i provode se, od 2002. godine sredstvima Ministarstva kulture. U prvoj fazi izradbe projekta konzervatorski radovi učinjeni su na samoj arhitekturi, statičkim i konstruktivnim saniranjem zidova, te uređenjem interijera. Potom su arheološkim istraživanjima,¹⁰ tretirani brod crkve (Sl. 3, 8, 11), bez apsidalnog dijela svetišta, i bočna kapela. Interijer crkve bio je potpuno zapušten, obrastao raslinjem i vegetacijom, a površina prekrivena slojem humusa te recentnom šutom uzrokovanom rušenjem i devastacijom crkve, naknadnim ukopavanjima i prekopavanjima koja su se vršila do 50-ih god. 20. st. Ipak, izdvojeno je nekoliko kulturnih slojeva u kojima se kao najvažnija istaknula antička arhitektura i njezini građevinski elementi, zatim pokretna građa srednjovjekovne i antičke provenijencije, kao i dijelovi nošnji recentnijih ukopa. Stratigrafski su redom evidentirane dvije podnice, ulazni prag (na dubini od 2,67 m) i temeljena stopa crkve (Sl. 5), uz elemente krovne konstrukcije opeka i sljemena krovišta, te antički arhitektonski kompleks na kome je crkva izgrađena (Sl. 5, 8-9, 11). Navedene dvije podnice i način njihove izradbe, potvrdili su postavke analizirane arhitekture o dvije gradbene faze.

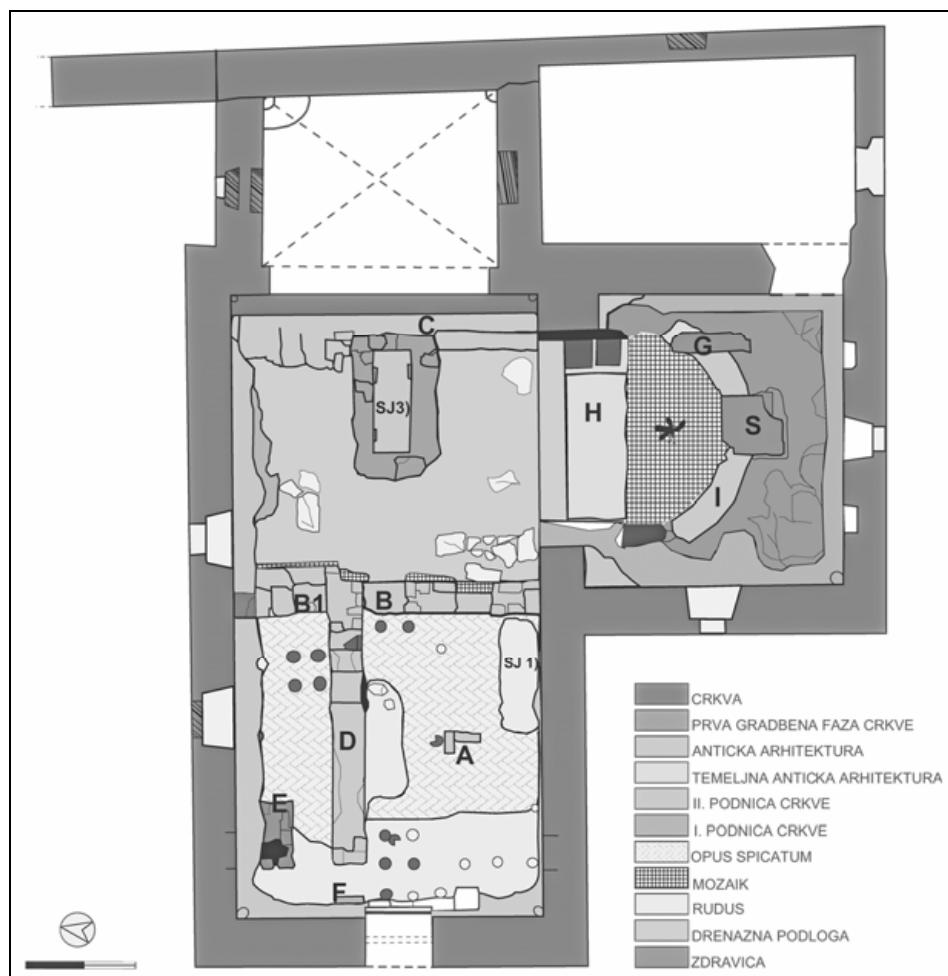
Tvrđnju argumentira i naknadno izgrađena grobnica ispred apside crkve koja je iskoristila pružanje postojećeg antičkog zida (Sl. 6). Zidovi grobnice, uslojeni od nepravilnih i slabo vezanih komada kamenja, s vanjske strane i u gornjim razinama bili su prilično oštećeni, odnosno u temeljnim stopama i s unutrašnje strane znatno čvršće i kompaktniji građeni ožbukani svijetložutom i bijelom žbukom (Sl. 3). Grobnica, u potpunosti ispunjena poremećenim i naknadnim ukopima, nije sadržavala nalaze materijalne kulture uz čiju bi se pomoć mogla pobliže odrediti datacija ukopavanja. Primarno je, međutim, imala međukatnu konstrukciju što potvrđuju sačuvani nosači na unutrašnjim zidnim plohamama.

Osim grobnice, zabilježena je i jedna monolitna nadgrobna ploča (dimenzija 4 x 1,80 x 0,30 m) nađena okrenuta naopačke gotovo na samom ulazu u crkvu. Stoga je vjerovati kako ona nikada nije bila u funkciji (Sl. 7), jer nije bila ni dovršena. Naime, u gornjem i donjem predviđenom natpisnom polju nedostaju natpisi, a reljefni prikazi nisu sasvim oblikovani i stilski definirani. Prema ikonografskom sadržaju i oblikovanju kartuša, nadgrobna se ploča može okvirno datirati u razdoblje ranoga baroka, tj. u 16./17. st., kada je crkva nedvojbeno bila u funkciji.

¹⁰ Najiskrenije zahvaljujem na stručnoj suradnji kolegici Miljenki Galić, dipl. arheologinji, mr. sc. Radovanu Oštriću, restauratoru, i Damiru Krizmaniću, fotografu, licenciranom izvođaču Fidal d.o.o. iz Rijeke na obavljenim radovima, te posebno župniku Svetoga Jurja, vlč. Silvestaru Milinu na velikoj podršci i susretljivosti prilikom istraživanja.



Sl. 7. Nadgrobna ploča baroknih stilskih obilježja



Sl. 8. Situacija istraženog broda i transepta crkve sv. Filipa i Jakova (crtež M. Blečić)

Na pojedinim dijelovima unutar crkve vidljiva su bila manja ili veća oštećenja podnice, kao posljedica naknadnih ukopavanja, što dokazuje i jedini zabilježeni intaktni grob ukopan u jugozapadnom dijelu antičke zgrade (Sl. 8). Sačuvao se zato što je bio ukopan duboko (1,38 m), i što je bio smješten neposredno uz rub južnog zida broda (SJ 1). Grob pokojnika bio je

podosta oštećen ali su se jasno istaknule osnovne karakteristike kao i smjer njegova pružanja (Sl. 10). U orijentaciji zapad-istok, pokojnik je bio položen na čisti rudusni sloj žute podne nepropusne žbuke, zajedno sa zemljom i sitnim morskim šljunkom, bez posebne grobne arhitekture. Pokojnik nije bio položen izravno na žbuku, nego u drveni sanduk što su dokazale veće količine željeznih pločica i čavala za spojeve na kutovima drvenog lijesa. Zbog kiselosti zemlje i saliniteta morskog šljunka kosti su vrlo loše očuvane, porozne i lomljive. Glava pokojnika sačuvala se u cijelosti; u donjoj čeljusti sa svim sjekutićima i kutnjacima, dok je kalota bila polomljena i okrenuta unatrag. Desna ruka položena u krilo sugerira kako je i lijeva ruka bila u istom položaju. Pa iako se nije sačuvala, takvu tvrdnju argumentiraju i sačuvani nalazi nošnje. Od nalaza nošnje izdvojena je brončana ogrlica (krunica) s manjim perlicama (drvenim), narukvica s perlicama od drva i staklene paste (crvene i bijele okrugle, te prozirne cjevaste), kao i puceta od odjeće. Sporadično su nađeni ulomci srednjovjekovne grube i antičke fine keramike kućanskog inventara. Nadalje, uz sam sjeverozapadni rub crkve istaknulo se još jedno zidno ojačanje pravokutnog tlocrta, označeno kao zid E (Sl. 8). U istočnom dijelu zid je bio povišen, a na zapadnom prilično snižen, s četvrtastim otvorom, namijenjenog za neki drveni nosač, najvjerojatnije pjevališta. Da je taj zid mlađeg datuma svjedoči njegova izrada od nepravilnih srednje velikih i manjih komada kamena, vezanih rastresitom svijetlom žbukom s primjesama šljunka i raznog građevnog materijala.

Daljnijim istraživanjima u sloju temeljenja crkve, dokumentirana je antička građevina (Sl. 8-9, 11). Dobro i kvalitetno uslojenih zidova, orijentacije sjever-jug, u suprotnosti je orijentaciji crkve. U gradbenoj strukturi te građevine mogle su se izdvojiti također dvije, ako ne i tri, faze gradnje. S podosta sigurnosti, unutar perimetralnih zidova broda crkve, izdvojile su se četiri prostorije (Sl. 8): dvije istočne i dvije zapadne, odijeljene središnjim pregradnim zidom (B i B1), građenim isto tako u dvije faze (Sl. 12). S jedne i s druge strane tog zida jasno se pokazala uska traka podnice od dobro povezanih i uslojenih bijelih mozaičkih kockica, na dubini od 1,63 m (Sl. 9). Pravac njihova pružanja vidno je naznačen ispod pregradnog zida B kao i daljnje pružanje prema sjeveru (Sl. 8, 11), ali je očito da ih je zid B i dalje presijecao. U tom je dijelu istražene površine nađena veća količina bijele zidne antičke žbuke, vezane na kompaktnoj i čvrstoj žutoj vapnenoj podlozi i hidrauličke nepropusne žbuke. Nadalje, u jugozapadnoj prostoriji kuće, zatvarane pregradnim zidovima B, D i F (Sl.

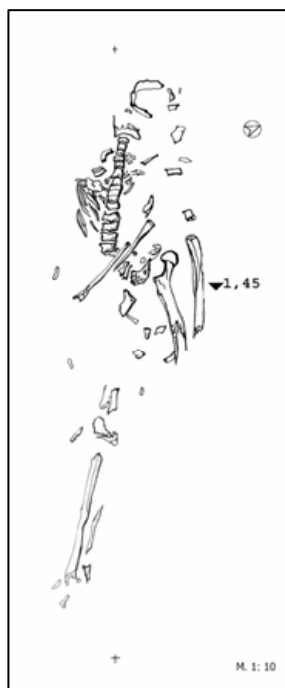
12, 16), istražen je hipokaust i podnica izrađena tehnikom *opus spicatum* (Sl. 9). Zid D okomito se pružao na smjer podnice, u pravcu istok-zapad, i izvorno je bio povezan s njom, što potvrđuju sačuvani završni premaz na kutovima te izolacija od pečene gline. Zidovi te prostorije bili su ožbukani finom kompaktnom vapnenom žbukom oslikanom bijelom i crvenom bojom, dok su bordure prostorija vjerojatno bile omeđene bijelim ili bijelocrnim mozaičkim kockicama, izrađene tehnikom *opus musivum*.¹¹ Prema smjeru pružanja podnice i stupića hipokausta prostorija se pružala dalje prema jugozapadu. Isto se može odrediti i za sjeverozapadnu prostoriju, omeđenu zidovima B1, D i F (Sl. 8, 9, 11), koja se dalje pružala i nastavlja se izvan postojećih zidova crkve. U obje su prostorije dokumentirani stupići od okruglih opeka pa je kroz dvije prostorije s hipokaustom mogao strujati topli zrak između otvora zidova. Ukupno je sačuvano 13 stupića, s po jednom ili dvije okrugle opeke povezane smeđom žbukom od drobljene opeke (dimenzija 8 x 5 cm i promjera 20 cm). No, njihovo se pružanje, u otiscima i ostatcima žbuke na podnici, očitovalo i u smjeru izvan perimetralnih zidova crkve (Sl. 11). Zabilježene su i tri četvrtaste masivne plinte koje su kod gradnji hipokausta uvijek stajale na kraju okruglih stupića spajajući se s drugom četvrtastom plintom i čineći tako podlogu za gornji sloj podnice ukrašene najčešće mozaičkim kockicama. Otuda njihov razmjerno velik broj u istom kulturnom sloju. U navedenim je prostorijama zabilježeno mnoštvo ciglica, mozaičkih kockica, te ulomaka sjevernoafričkih amfora i tegula, od kojih je jedan veći i bolji primjerak tegule bio ukomponiran u naknadno zatrpavan otvor pregradnog zida D. Izdvojeni su ulomci finijeg posuđa (*terra sigillata* i *terra nigra*) pomiješani sa srednjovjekovnim ulomcima grube keramičke fature i pojedinim sitnim nalazima željeznih čavala ili ulomaka nakita iz poremećenih recentnijih ukopa. Prema opisanome, u obje je prostorije završna podna obrada preko cijele površine izvedena tehnikom *opus spicatum* ili motivom riblje kosti.¹² Smjer pružanja podnice evidentno se nastavlja u pravcu juga, kao i u pravcu sjeverozapada, izvan temelja postojećih gabarita crkve (Sl. 9, 11). Kod definiranja zida B, u podnožju se izdvojio spoj s podnicom od premazane i pečene gline, pa se sa sigurnošću moglo ustanoviti kako je to vjerojatno dio prostranijeg i dužeg zida koji je obilježavao kraj antičke prostorije prema istoku.

¹¹ J. MEDER, 2003; A. KILIĆ-MATIĆ, 2004, 100-105.

¹² A. KILIĆ-MATIĆ, 2004, 92-94, sa svom referentnom literaturom.



Sl. 9. Dijelovi hipokaustarne prostorije s podnicom *opus spicatum*



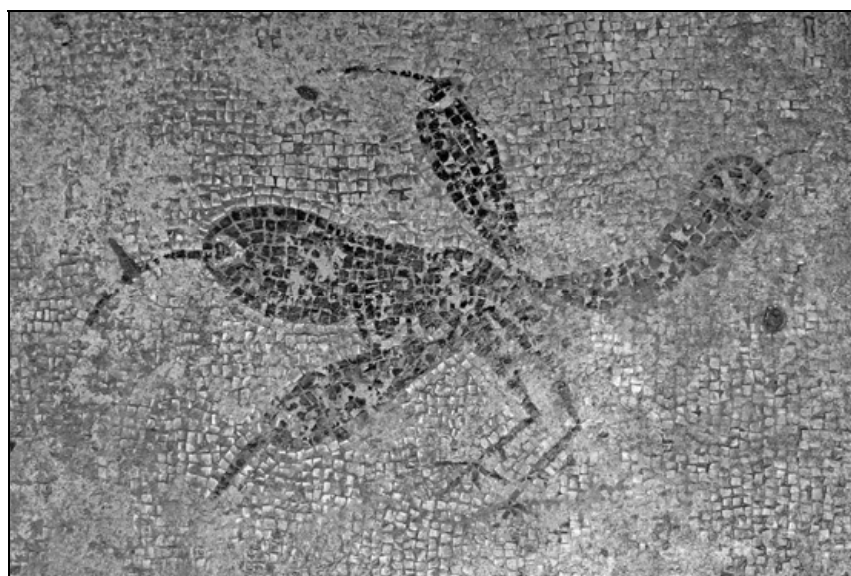
Sl. 10. Tloris istraženog intaktnog groba ukopanog u podnicu *opus spicatum* (crtež: M. Blečić)



Sl. 11. Pogled na istraženi brod crkve sv. Filipa i Jakova nakon restauratorsko-konzervatorskih zahvata 2003.



Sl. 12. Pogled na istraženu bočnu kapelu-transept, 2005.



Sl. 13. Središnji motiv fantastičnog kukca na mozaičkoj podnici eksedre

S druge strane, antički zidovi B i C (Sl. 8, 11), zatvarali su jugoistočnu prostoriju građevine. Nosivi zid C izgrađen tehnikom *opus incertum*,¹³ imao je naznačene kutove u sjeverozapadnom i sjeveroistočnom dijelu pružanja prostorije. Ona je također bila podno obrađena mozaičkom podnicom koja se nije uspjela sačuvati duž cijele površine, nego je istraжена samo uz rubove zidova. Njezinoj devastaciji najvećim je dijelom pridonijela naknadna gradnja grobnice ispred apside. Prema pružanju zidova, u zapadnom dijelu, i ta prostorija izlazi iz broda i nastavlja se dijelom u bočnu kapelu crkve. Gotovo identična situacija dokumentirana je i kod sjeveroistočne prostorije, koja se pruža izvan crkve ali su zidovi na tom potezu više devastirani, a mozaička podnica lošije sačuvana (Sl. 11).

Drugom kampanjom arheoloških radova pristupilo se istraživanju i saniranju prostora južne bočne kapele Sl. 12). Tom je prilikom zabilježeno pružanje kulturnih slojeva i odgovarajuće sakralne, kao i antičke arhitekture sukladno rezultatima i pretpostavkama koje su bile poznate iz istraživanja broda. Najveća gustoća dislociranih kostiju istraжена je u sloju recentnijih intervencija, iako na cijelom prostoru kapele nije bilo naknadnih ukopavanja, toliko uobičajenih za brod crkve. Međutim, uz pružanje istočnog zida kapele istraжена je grobnica, s nadgrobnom pločom bez natpisa, također recentnijeg datuma. Grobnica se pružala u smjeru istok-zapad i dijelom je obuhvaćala ulazni prostor u kapelu u razini druge hodne površine. Unutar grobnice nisu zabilježeni nalazi, ni prilozi, a sama gradnja odlikovala se izuzetno lošom kvalitetom. Gustoća građevinske šute i većeg kamenja zabilježena je, sa sporadičnim nalazima, u najizrazitijem sloju iz vremena gradnje crkve. Tada je definirana, istraжена i dokumentirana temeljna arhitektura bočne kapele (Sl. 8, 12). Riječ je o nalazu zidanog podnožja, stipesa (S), za pomoćni oltar smještenog uz južni zid broda. Stipes je dokumentiran u visini od 1,29 m, dijelom postavljen izravno na matičnu stijenu, koja se prema južnom zidu kapele znatno podiže, a dijelom izgrađen na starijoj temeljnoj arhitekturi koju koristi kao statički oslonac. Oltarno podnožje uslojeno je od nepravilnih i priklesanih komada kamenja povezano rastresitom crvenom-oker žbukom s primjesama morskog šljunka, a sporadično i građevinskog materijala. Takva gradnja odgovara temeljenju i izradbi prve podnice crkve, odnosno njezinoj izvornoj gradbenoj fazi. Pored njega nalazio se, u sekundarnom položaju, monolitni vapnenački blok nerazjašnjene namjene. U pravcu pružanja istočnog zida kapele, kojim se spaja sa sakristijom, istražen je i zid manjih

¹³ A. KILIĆ-MATIĆ, 2004, 97-98.

dimenzija (na dubini od 2,55 m), koji je tehnikom gradnje, uslojavanjem i kvalitetom žbuke, vremenski istovjetan gradnji stipesa (Sl. 8, 12). Taj zid (G) je nedvojbeno imao funkcionalnu namjenu poput nosača podnice ili potpornja bočnog zida, i nije činio izravni arhitektonski element u liturgijskom rasporedu. Poput stipesa, zid je podignut na znatno starijoj gradnji također koristeći matičnu stijenu.

U nižim razinama istoga sloja, točnije, u temeljima opisane arhitekture, istražena je očekivana i dobro očuvana antička arhitektura. Riječ je o manjoj prostoriji polukružnog tlocrta koja završava apsidom (Sl. 8, 12). Načinom i principom gradnje odgovara nalazu nosivog zapadnog zida C, u brodu crkve koji se pružao u pravcu sjever-jug i s kojim je neposredno bila povezana. Zidovi su uslojeni tehnikom *opus incertum*,¹⁴ od pravilnijih klesanaca i povezani svijetložutom kompaktnom vapnenačkom žbukom u obilnijim količinama, a samo ponekad ojačanom morskim šljunkom (zid I). Deblji sloj zidne žbuke sačuvao se na pojedinim dijelovima kao i premazni sloj nepropusne hidrauličke žbuke na spojevima s podnicom. Polukružno zaključena apsida od prethodne je prostorije u brodu crkve odvojena parapetnim zidom (širine 0,55 m, visine 0,66 m) [zid H]. S obje strane istraženi su dovodni, i odvodni, kanali pokriveni tegulama bez pečata. Oni se protežu dužinom od 1,08 m, u kojima je dokumentirana i veća količina ugljena i gara. Napokon, podnica tog dijela jugoistočne antičke prostorije završno je obrađena mozaičkim kockicama bez bordure u tehnici *opus musivum*. Ona se izuzetno dobro i ravnomjerno očuvala upravo stoga što na prostoru kapele nije bilo stalnih naknadnih ukopavanja kao u brodu crkve (Sl. 8, 12). Mozaik je izgrađen od bijelih kockica manjih dimenzija, dok je životinjski prikaz motiva kukca, u središnjem dijelu, izgrađen od crnih kockica (Sl. 13). Fantastična životinja prikazuje pčelu ili osu sa stilizirano uklopljenim elementima ptice, kao što je prikaz nogu i velikih žalaca na trupu i svakome krilu. Noge su položene paralelno a završavaju s četiri kandžice. Uokolo prikaza postavljeni su željezni veliki čavli ili nosači za neku konstrukciju, vjerojatno klupu, koja se trebala prostirati iznad mozaika i koja je ujedno pratila pružanje apside. U istraživanom probnom kanalu ispred prostora kapele definiran je i pripremni sloj rudusa čvrste i kompaktne hidrauličke crveno-oker žbuke na koju su se postavljali takvi mozaički podovi. Ispod njega se, na rubnim dijelovima prostorije, naznačila primarna podna drenaža za niveliranje i regulaciju zemljišta. Prema navedenom, riječ

¹⁴ A. KILIĆ-MATIĆ, 2004, 98-99.

je o eksedri, vjerojatno piscini, koja je zatvarala jugoistočnu prostoriju antičke građevine u potpunosti podno obrađene mozaičkom podnicom, a najbolje sačuvanom upravo u opisanoj eksedri. Kontekst nalaženja, osobitosti graditeljske faze, materijali i tipološke analize mogu taj nalaz okvirno datirati na prijelaz 1. u 2., ili na sam početak 2. st.

Nalaza materijalne kulture općenito je zabilježeno u malom broju, u odnosu na relativnu debljinu slojeva i istraženu površinu. Koncentracija nalaza srednjovjekovne keramike grube fature, ulomaka opeka, nošnje i sl. najviše je bila zastupljena u središnjem dijelu broda. Pojedinačni nalazi su: ulomak antičke svjetiljke, privjesak s Bogorodicom i svecima, brončano prstenje, brončani mali privjesci, ulomak zlatne naušnice recentnijeg datuma, privjesak sa Sv. Antunom itd. Oni će, nakon restauracije, biti posebno obrađeni, katalogizirani i publicirani. Istraženi dijelovi antičke arhitekture i podnica konzervatorskim su zahvatima učvršćeni, zaštićeni i na pojedinim dijelovima restaurirani.

*

Što zapravo taj arheološki nalaz predstavlja? O čemu nam on svjedoči i kolika je njegova vrijednost? Najčešće su to postavljena pitanja interpretacije ili barem djelomične rekonstrukcije načina življenja čovjeka u nekom vremenu i prostoru. U prvome redu valja istaknuti kako je opisana antička građevina prva sigurno dokumentirana arhitektura Lopsike, današnjeg Svetog Jurja. Kao arhitektonski kompleks bio je namijenjen određenim gospodarskim djelatnostima ili trgovini, a koji se ovim opsegom istraživanja još nisu mogli sasvim precizno ustanoviti. Prema tehnikama gradnje, izradbama završnih podnih i zidnih obrada, kao i prema nalazima pokretne građe, može se pretpostavljati kako je prva gradbena faza izvedena krajem 1. st. ili na prijelazu iz 1. u 2. st., dok je druga faza dogradnje i pregradnje najvjerojatnije datirana u 3. ili sam početak 4. st. Analogije nalazimo kod sličnih građevina ruralnog i proizvodnog karaktera u Selcima, Jadranovu ili Senju, a shodno principima gradnje i uporabljenom materijalu mogu se usporediti s gradnjom poznatom kod tarsatičkih termi.¹⁵

Kako je poznato Lopsika je kao liburnska općina,¹⁶ organizacijom područja od strane Rima, dobila na izuzetnoj važnosti, spajajući i

¹⁵ R. MATEJČIĆ, 1962, 153-158; R. MATEJČIĆ, 1968, 27-31; R. STARAC, 2002; M. GLAVIČIĆ, 1995, 29-80; N. NOVAK, 1994; R. OŠTRIĆ, 2001; M. BLEČIĆ, 2001, 89-93; A. KILIĆ-MATIĆ, 2004.

¹⁶ A. DEGRASSI, 1962; A. DEGRASSI 1954, 118-119; S. ČAČE, 1988, 77; M. KOZLIČIĆ, 1990, 81-83; B. LJUBOVIĆ, 2000, 19; A. STARAC, 2000, 15.

premošćujući planinske barijere nepristupačnog ali bogatog zaleđa čije su zajednice morale imati, i imale su, izlaze na more poput: lučica, pristaništa, trgovačkih postaja i emporija, radi razvoja i privređivanja trgovinom te pomorskim komunikacijama duž cijelog Sredozemlja. Tu se posebno ističe trgovina solju, drvom, rudnim bogatstvima i ostalim vrijednim sirovinama. Lopsika je nedvojbeno bila taj "izlaz na more" sa sigurnim pristaništem, naselje trgovačko-posredničkog karaktera s realnim predispozicijama za ubrzani političko-gospodarski razvoj, ali i za rast svakog oblika standarda zajednice, bez obzira na etničku pripadnost. Stoga ne čudi što je Lopsika ubrzo organizirana kao teritorijalna općinska zajednica ili *civitas*, upisana u cenzorskim listama Italije, u statistikama i svim službenim ispravama, baš kao i u *tribus Sergia*. Imunitet *ius Italicum* i privilegije najvjerojatnije dobiva od cara Augusta, dok je za vladavine cara Tiberija vjerojatno dobila status municipija.¹⁷ Konkretni izvor za poznavanje takvih prilika pruža nam i epigrafička izvorna građa. Ovdje je vrijedan izdvojen natpis s imenom Tita Julija Laura, datiran u sredinu 1. st., koji govori o njegovim funkcijama: dva puta redovni duovir, kvikvenalni duovir i edil unutar gradske municipalne uprave, rimski građanin te nositelj tribusa *Sergia*.¹⁸ Upravo navedene funkcije dokazuju posredno i status grada, običaje, upravu, ali i strukturu onodobnog stanovništva.¹⁹ No, o životu i gospodarskom statusu građana municipija Lopsike svjedoči i znatna pokretna arheološka građa, gdje se ističu dobro datirani sjevernoafrički novci helenističkih država i stariji rimski novci, *aes formatum* i *aes signatum*,²⁰ potom brojni nalazi kućanskog i kuhinjskog inventara od kojih su izdvojene svjetiljke tipa *Atimeti* i *QGC*,²¹ te nalazi ambalaže ili građevnog materijala, poput amfora ili tegula, s pečatima njihovih proizvođača.²²

¹⁷ PLIN. *N. h.* 3,139; 3, 140; A. DEGRASSI, 1954, 100; G. ALFÖLDY, 1965, 69-72; J. WILKES, 1969, 202; M. SUIĆ, 1988, 49; L. MARGETIĆ, 1994, 29-30; 1996, 1-12; B. LJUBOVIĆ, 2000, 19-20; A. STARAC, 2000, 8, 31, 85; M. BLEČIĆ, 2001, 71-75.

¹⁸ M. ZANINOVIĆ, 1975, 159-166; 1980, 192; 1984, 37; M. GLAVIČIĆ, 1997, 63-65; B. LJUBOVIĆ, 2000, 77-78, 171; A. STARAC, 2000, 85. Drugi poznati natpis, Julije Tercije Toruke (*CIL* III 3015) posebno je zanimljiv zbog izrazito realističnih bočnih reljefa boga Erosa.

¹⁹ A. GLAVIČIĆ, 1992, 100. Većinom ti spomenici potječu iz antičke nekropole na položaju vrta Čolička-Dražice, gdje su zabilježeni ukopi u žarnim grobovima.

²⁰ I. MIRNIK, 1987, 379-386; A. STARAC, 2000, 9.

²¹ B. LJUBOVIĆ, 2000, 173.

²² U uvali Jablanova dokumentirani su nalazi amfora *Lamboglia* tipa-forma II iz 2.-1. st. pr. Kr., te sjevernoafričkih amfora tipa *Dressel 27*, iz 3. i 4. st., upravo kao i na položaju Luka, između otočića Lisca i kopna, gdje je zabilježeno potopljeno pristanište orijentacije sjever-jug; B. LJUBOVIĆ, 2000, 49, 117, 120, 128, 130-131, 134-136, 140-142.

Sukladno istaknutoj važnosti naselja, ime Lopsike ostalo je i trajno zabilježeno u antičkoj literaturi te u drugim izvornim dokumentima. Spominju ga svi važniji autori od Pseudo Skilaksa²³ do Strabona i Flora,²⁴ Plinija Starijeg i Ptolomeja²⁵ te posljednjeg Anonima Ravenjanina,²⁶ najčešće u varijaciji sljedećih naziva: *Aloupsoi*, *Λόψικα*, *Lopsica*, *Lopsi* ili *Puplisca-Publisc*. Pretpostavljalo se kako je u etnonimu otočića Lisca prežitak upravo naziva *Puplisca*, koji je u antici bio poluotok i organski povezan s dijelom grada, u srednjem vijeku nazivanog još Lisac-grad.

U vrijeme velikih Seoba naroda, u 5. i 6. st., daljnji se razvoj naselja usporava, stagnira i napokon prestaje postojati. Dolaskom Hrvata podiže se na istom mjestu novo naselje, Sveti Juraj. Ruševna crkva sv. Filipa i Jakova prema iznesenim podacima, stilskim karakteristikama i naglašenoj jednostavnosti ukazuje kako je podignuta u 13. st. na temeljima solidno građenog većeg antičkog kompleksa. Usko je povezana uz cistercitsku arhitekturu i uz nazočnost istoimenog crkvenog reda, koji je u Svetom Jurju imao svoju trgovačku postaju ili grandu.²⁷ Kao sakralna građevina koristila se i mijenjala tijekom 15., 16. i 17. st., za vrijeme prodora i nasrtaja Turaka. U 18. ili početkom 19. st. crkva je definitivno napuštena, od kada su se u njoj vršila pokopavanja mjesnog i okolnog stanovništva.

Napokon, crkva sv. Filipa i Jakova sa svojom povijesnom slojevitošću, različitošću i atraktivnošću predstavlja iznimno vrijedno arheološko nalazište. Dosadašnjim su radovima postignuti kvalitetni rezultati, no daljnja studiosna istraživanja, pravovaljano prezentiranje i prepoznavanje tako jedinstvenog kulturnog nasljeđa tek će postati smislom očuvanja našega identiteta.

²³ PS. SCYLAX, 21; M. SUIĆ, 1955, 121, 149-168; G. ALFÖLDY, 1965, 33; J. WILKES, 1969, 2; S. ČAČE, 1988, 81; M. ZANINOVIĆ, 1988, 53; B. LJUBOVIĆ, 2000, 19; A. STARAC, 2000, 7, 85.

²⁴ M. BLEČIĆ, 2001, 70-71.

²⁵ PLIN. *N. h.* 3,139; 3, 140; PTOL. 2,16,2; A. STARAC, 2000, 85.

²⁶ ANN.RAV. 4,22; J. MEDINI, 1980, 398-422; M. SUIĆ, 1955, 282-288; M. ZANINOVIĆ, 1989, 13; A. STARAC, 2000, 73, 85; M. BLEČIĆ, 2001, 73.

²⁷ M. BOGOVIĆ, 1992, 26-28; Z. HORVAT, 2001, 29-31.

Literatura

- Geza ALFÖLDY, *Bevölkerung und Gesellschaft in der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest 1965.
- Martina BLEČIĆ, Prilog poznavanju antičke Tarsatike, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.s., 34, Zagreb, 2001, 65-122.
- Mile BOGOVIĆ, Sv. Juraj i Senj, *Senjski zbornik*, 19, Senj, 1992, 25-34.
- Josip BRUNŠMID, Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, 5, Zagreb, 1898.
- Slobodan ČAČE, Položaj rijeke Telavija i pitanje japodskog primorja, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 27, Zadar, 1988, 65-93.
- Slobodan ČAČE, Rim, Liburnija i istočni Jadran u 2. st. pr. n. e., *Diadora*, 13, Zadar, 1991, 55-76.
- Attilio DEGRASSI, *Il confine nord-orientale dell'Italia romana*, Dissertationes Bernenses, Bern, 1954.
- Attilio DEGRASSI, Ricerche sui limiti della Giapidia, *Scritti vari di antichità II*, Roma, 1962, 749-786.
- Ante GLAVIČIĆ, Arheološki nalazi iz Senja i okolice (II), *Senjski zbornik*, 3, Senj, 1968, 5-45.
- Ante GLAVIČIĆ, Stara i nova groblja, grobovi na području grada Senja i šire senjske okolice (I), *Senjski zbornik*, 19, Senj, 1992, 81-108.
- Ante GLAVIČIĆ, Pregled starokršćanske i srednjovjekovne baštine Like, Podgorja i Grada Senja, *Senjski zbornik*, 30, Senj, 2003, 21-82.
- Miroslav GLAVIČIĆ, Izvješće o zaštitnom arheološkom nadzoru i zaštitnom istraživanju na prostoru izgradnje školske športske dvorane u Senju, *Senjski zbornik*, 22, Senj, 1995, 29-80.
- Miroslav GLAVIČIĆ, Civitas-municipium Lopsica, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 35, Zadar, 1997, 45-70.
- Zorislav HORVAT, Ruševna crkva na groblju sv. Filipa i Jakova u Sv. Jurju kraj Senja, *Senjski zbornik*, 28, Senj, 2001, 21-32.
- Ana KILIĆ-MATIĆ, Prilog proučavanju tehnika i struktura gradnje rimskih vila rustika na obali rimske provincije Dalmacije, *Opuscula Archaeologica*, 28, Zagreb, 2004, 91-109.
- Mithad KOZLIČIĆ, Istočni Jadran u Geografiji Klaudija Ptolomeja, *Latina et Greca*, Radovi, 10, Zagreb, 1990.
- Šime LJUBIĆ, *Popis arheologičkog odjela Narodnog muzeja u Zagrebu*, Zagreb 1889.
- Blaženka LJUBOVIĆ, *Senj u prapovijesti, antici i ranom srednjem vijeku*, Katalog arheološke zbirke GMS, Senj, 2000.
- Lujo MARGETIĆ, Antička Tarsatica, *Rijeka 1*, Rijeka, 1994, 27-31.
- Radmila MATEJČIĆ, Zaštitna iskapanja rimske arhitekture u Selcima, *Jadranski zbornik*, 5, Rijeka-Pula, 1962, 152-158.
- Radmila MATEJČIĆ, Monolog nad riječkim termama, *Dometi*, 1, Rijeka, 1968, 27-30.
- Jagoda MEDER, *Podni mozaici u Hrvatskoj od 1. do 6. stoljeća*, MK, Zagreb, 2003.

- Julijan MEDINI, Provincia Liburnia, *Diadora*, 9, Zadar, 1980, 363-444.
- Ivan MIRNIK, Circulation of North African etc. Currency in Illyricum, *Arheološki Vestnik*, 38, Ljubljana, 1987, 369-392.
- Nino NOVAK, Starokršćanska Tarsatika, *Diadora*, 15, Zadar, 1994, 175-204.
- Ivan OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj*, II, Split, 1994.
- Radovan OŠTRIĆ, *Rijeka*, Užarska 28-30-Podni mozaik, Restauratorsko izvješće, Dokumentacija K.O. Rijeka, Rijeka, 2001.
- Andrija RAČKI, Stari samostani Hrvatskog primorja, *Vjesnik staleškog društva katoličkih svećenika*, 4, Zagreb, 1957.
- Alka STARAC, *Rimsko vladanje u Istri i Liburniji II*, Monografije i katalozi, 10/II, Pula, 2000.
- Ranko STARAC, Arheološka baština Jadranova, *Vinodolski zbornik*, 8, Rijeka, 2002.
- Mate SUIĆ, Granice Liburnije kroz stoljeća, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 2, Zadar, 1955, 273-290.
- Mate SUIĆ, Rijeka u protohistoriji i antici, u *Povijest Rijeke*, ur. D. Klen, Rijeka, 1988, 41-58.
- Melita VILIČIĆ, Arhitektonski spomenici Senja, *Rad JAZU*, 360, Zagreb, 1971, 65-72.
- John J. WILKES, *Dalmatia*, London, 1969.
- Marin ZANINOVIĆ, Antički natpis iz Jurjeva, *Senjski zbornik*, 6, Senj, 1975, 159-166.
- Marin ZANINOVIĆ, Dva antička natpisa iz Senja, *Diadora*, 9, Zadar, 1980, 317-326.
- Marin ZANINOVIĆ, Stanovništvo Velebitskog podgorja u antici, *Senjski zbornik*, 10-11, Senj, 1984, 29-40.
- Marin ZANINOVIĆ, Liburnia militaris, *Opuscula Archaeologica*, 13, Zagreb, 1988, 43-67.
- Marin ZANINOVIĆ, Naselja i teritorij u antici Hrvatskog primorja, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 13, Zagreb, 1989, 9-17.

DIE SCHUTZARCHÄOLOGISCHEN FORSCHUNGEN DER KIRCHE DES HL.
FILIP UND JAKOV IN SVETI JURAJ

Zusammenfassung

In dieser Arbeit ist die geschichtliche Analyse der Friedhofskirche von Hl. Filip und Jakov erarbeitet, die mit neuen Erkenntnissen ergänzt ist, welche die archäologischen und konservatorischen Erforschungen gereicht haben. Mit ihnen ist zugleich das architektonische Komplex aus der Antike, auf dem die Kirche, wahrscheinlich im 13. Jahrhundert, erbaut ist, definiert und erforscht. Das Bauwerk aus der Antike ist solide erbaut und in Teilen außergewöhnlich gut erhalten mit dem Beispiel eines repräsentativen Bodenmosaiks. Zwei Bauphasen dieses Bauwerks zeigen sicherlich wie sich in ihm in dieser Zeit vom Ende des 1. bis zum 4. Jahrhunderts gelebt hat. Es handelt sich um die ersten sicherlich dokumentierten antiken Baukunst Lospika, die, neben anderen Funden archäologischer Bauwerke und dem Kennen der ursprünglichen Literatur der Antike, das Interpretation der antiken Geschichte der Ortschaft Sv. Juraj (Hl. Juraj) vervollständigen, wird.

Schlusswörter: Sv. Juraj (Hl. Juraj), Lopsica, kirche von Hl. Filip und Jakov, archäologischen und konservatorischen Erforschungen

PRESERVATIVE ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF THE CHURCH OF
ST. PHILIP AND JACOB IN SVETI JURAJ (ST. GEORGE)

Summary

In this paper the historical analysis of the Cemetery Church of St. Philip and Jacob with new added knowledge gained through archaeological and preservative research is elaborated upon. Through these works have been researched and defined the antiquity architectural complex of the church, which may have been built in the 13th century. The antique building is solid and in some parts exceptionally well preserved with some examples of representative floor mosaic. We can be sure that there were at least two construction phases which indicate the way of life in the church from the end of the 1st to the 4th century. This is surely the first documented antiquity building of Lopsika, which, alongside other archaeological findings and knowledge of the original antiquity literature, contribute to a better interpretation of the history of the settlement Sveti Juraj (St. George) during antiquity.

Key words: Sv. Juraj (St. George), Lopsica, church of St. Philip and Jacob, archeological and preservative research